

ULUPAMİR KIRGIZLARINDA EVLİLİKLE İLGİLİ GELENEKLER

Murat ÖZER*

Geliş Tarihi: Mart, 2016

Kabul Tarihi: Haziran, 2016

Öz

Kırgızların başka ülkelerde yaşayan kollarından biri de Pamir Kırgızlarıdır. Pamir Kırgızlarının büyük bir kısmı 1982 yılında Türkiye'ye göç etmiş olup günümüzde Van'ın Erciş ilçesi sınırları içinde kalan Ulupamir Köyü'nde yaşamaktadırlar. Ulupamir köyündeki Kırgızlar, yüzyıllardır yaşayan Kırgız gelenek ve göreneklerini bugün de yaşatma gayreti içerisindeyler. Bu gelenekler içerisinde en çok dikkat ettikleri evlilik törenleridir. Bu çalışmada Ulupamir köyünde yaşamakta olan Kırgız Türklerinin evlilikle ilgili âdetleri üzerinde durulmuştur. Bu âdetler diğer Türk boylarında olduğu gibi çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Evvela evlilik çeşitleri üzerinde durulmuş olup evlilik törenleri de düğün öncesinde uygulanan gelenekler, düğün esnasında uygulanan gelenekler ve düğün sonrası uygulanan gelenekler olarak üç aşamada incelenmiştir. Alan araştırmasına dayanan bu çalışmamızda görüşme ve gözlem tekniği kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Pamir Kırgızları, Ulupamir Kırgızları, evlilik, gelenekler.

TRADITIONS ABOUT MARRIAGE IN ULUPAMİR KYRGYZ

Abstract

One of the branches of Kyrgyz who lives in other countries is Pamir Kyrgyz. A large amount of Pamir Kyrgyz migrated to Turkey in 1982 and nowadays they are living in Ulupamir which is in the Erciş district borders of Van. Kyrgyzs in Ulupamir try hard to protect Kyrgyz's traditions which have lived for centuries. In these traditions, the most they pay attention to the marriage ceremonies. In this study, it is talked about marriage traditions of Kyrgyz Turkish who live in Ulupamir Village. These traditions are formed various phases like other Turkish tribes. Firstly, it is talked about marriage types, then marriage ceremonies are studied in three stages as traditions applied before wedding, traditions applied during wedding and traditions applied after wedding. In this study which is based on field research, interview and observation techniques are used.

Keywords: Pamir Kyrgyz, Ulupamir Kyrgyz, marriage, traditions.

Giriş

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan evlilik Kırgızlar için önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden birini oluşturan evlilik geleneği etrafında birçok inanış ve âdetler kümelenmiştir. Bu âdet ve inanışların temeli aynı

* Arş. Gör.; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muratozer@osmaniye.edu.tr.

olmakla beraber bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Kırgızlarda da temel inanış ve geleneklerin korunduğunu ve günümüze kadar yaşatıldığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde İslami unsurlar da bulunmakla birlikte, Kırgızların İslam öncesi inanış ve âdetlerinin de tesiri görülür (Polat, 2005: 135).

Kırgızların başka ülkelerde yaşayan kollarından biri de Pamir Kırgızlarıdır. Pamir Kırgızları Afganistan'ın Pamir bölgesinde, geleneksel hayat tarzlarını koruyarak yaşamaktadırlar ve bu bölgenin adına atfen kendilerine yaygın olarak Pamir Kırgızları denmektedir. Pamir Kırgızlarının büyük bir kısmı 1982 yılında Türkiye'ye göç etmiş olup günümüzde Van'ın Erciş ilçesi sınırları içinde kalan Ulupamir Köyü'nde yaşamaktadırlar (Pekacar, 2013: 1737)¹.

Ulupamir Kırgızları 1880 yılında Pamir Hanı Hacı Rahmankul liderliğinde önce Tacikistan Pamiri'nin Murgap Bölgesine (37 yıl burada kalırlar) sonra ise Küçük Pamir olarak adlandırılan Afganistan Pamiri'ne göçederler. Burada da 25 yıl kalan Hacı Rahmankul ve obası yakınlığı sebebi ile Çin işgali altında bulunan Türkistan Pamir bölgesine 1942'de geçmişlerse de kısa bir süre sonra da Mao ihtilalinin patlak vermesi nedeniyle geriye dönüp 1979 yılında Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesine kadar bu bölgede kalırlar. Afganistan'ın uğradığı Rus işgali ile tekrar hareketlenen Ulupamirliler Pakistan'a sığınıp 4 yıl boyunca Himalayaların güney eteklerinde kurulu Gilgit şehrindeki bir çadır kentte kalırlar. 4 yıl içerisinde yüksek sıcaklık, nem ve düşük irtifa nedeniyle 375 kişi yaşamını yitirir. Gilgit'teki doğal ve toplumsal şartların kendilerine uygun olmadığını anlayınca tekrar göç hazırlıklarına başlayan Ulupamirliler başta ABD olmak üzere birçok ülkeye yerleşme ihtimalleri varken (ABD'ye müracaatları kısa sürede değerlendirilmiş ve Alaska'da iskân edilmek üzere davet edilmişlerdir) Türk Büyükelçiliğine müracaat ederek Anadolu'ya gelmek istediklerini bildirirler ve 1982 yılında 2641 Sayılı kanunla Türkiye'ye gelirler (Bilgili, 1996: 247).

Kırgızlar, Pamir yaylasındaki sosyo kültürel konumlarını göçebe hayatını sürdürerek devam ettirmiş, dış dünyaya fazla açılmadan, kendileri olarak kalabilmeyi başarmışlardır. Bahaeddin Ögel Türk kavimlerini, “Büyük devlet kurmuş Türkler” ile “Dağ ve vadiler arasında kalmış Türkler” şeklinde ikiye ayırarak şöyle der: “Dağ ve vadiler arasında sıkışmış, dış dünya ile ilgileri az olan Türkler, Türk geleneklerinin en eski ve öz olanları ile yaşamışlardır” (Ögel, 2001: 13). Pamir ve Tanrı Dağları'nın havasını Türkiye'de hissettiren Ulupamir Kırgız köyünde günümüzde yaklaşık 3000 Kırgız yaşamaktadır. Köylerine geldikleri yer olan Pamir'den esinlenerek Ulupamir adı verilmiştir. Köy, geleneksel yaşamda meydana gelen değişimlere

¹ Ulupamir Kırgızlarının yaşadığı göç serüveni hakkında detaylı bilgi edinmek için bk. “Ölmüş Bir Koyunu Değerlendirmenin 37 Yolu /37 Usesfor a DeadSheep”.

rağmen, zaman ve mekâna direnmeye çalışan bir yerleşim profili oluşturmaktadır. Köyde yaşayan kadınlar kendine özgü renkli kıyafetlerini yaşamlarının bir parçası hâline getirmişlerdir. Evli kadınlar başlarına beyaz eşarp, evlenmemiş kızlar ise kırmızı eşarp takarlar (Baran, 2014: 47).

Ulupamir köyü planlı yerleşimi ve tek tip yapılmış iki katlı evleri ile diğer köylerden farklılık arz etmektedir. Devlet tarafından yapılmış iki katlı evlerin alt katları başta hayvanlar için yapılmış olsa da nüfusun artmasına bağlı olarak alt katlar ev hâline getirilmiş. 2015 yılı TÜİK verilerine göre köyün nüfusu 1534 olarak tespit edilmiştir.² Köy sakinlerinden öğrendiğimize göre Kırgızlar iş ve eğitim gibi nedenlerle başta İstanbul ve Ankara olmak üzere büyük şehirlere göç ediyorlar. TÜİK kayıtlarında 2008 yılında köyün nüfusunun 1829; 2012 yılında 1720 olarak tespit edilmesi köydeki insanların her yıl daha fazla göç ettiğini doğrulamaktadır. Köyün temel geçim kaynağı hayvancılık ve köy koruculuğudur. Köyde okul öncesi, ilk ve orta eğitim veren okul mevcut. Eğitim için kalan öğretmenler dışında köyün nüfusunu Kırgızlar oluşturmaktadır (KK-9).

Foto 1: *Ulupamir köyünden genel bir görünüm*

² Ulupamir mahallesi 2015 yılı adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları için bakınız: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>.

Ulupamir köyündeki Kırgızlar, yüzyıllardır yaşayan Kırgız gelenek ve göreneklerini bugün de yaşatma gayreti içerisinde. Bu gelenekler içerisinde en çok dikkat ettikleri gelenek evlilik törenleridir. Bütün bir köy halkının iştirak ettiği bu törenler Kırgızların geleneklerini, halk oyunlarını, türkülerini, manilerini ve çeşitli inanışlarını yansıtmaya açıktır. Bu çalışmada Ulupamir köyünde yaşamakta olan Kırgız Türklerinin evlilikle ilgili âdetleri üzerinde durulmuştur. Bu âdetler diğer Türk boylarında olduğu gibi çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Evvela evlilik çağı, eş seçimi ve evlilik aşamaları üzerinde durulmuş olup evlilik törenleri de düğün öncesinde uygulanan gelenekler, düğün esnasında uygulanan gelenekler ve düğün sonrası uygulanan gelenekler olarak üç aşamada incelenmiştir. Alan araştırmasına dayanan bu çalışmamızda görüşme ve gözlem tekniği kullanılmıştır.

Evliliğin Aşamaları

Normal türden evlilikler, evlilik çağına gelmiş kızlara taliplerinin “cuucu” göndermesi ve olumlu cevabın verildiği takdirde talibiyle düğününün yapılmasıyla neticelenen evliliklerdir. Kırgızlar akraba olmak istedikleri ailelerle daha çocukları doğmadan yahut beşikteyken de evlilik anlaşması yaparlar. Günümüzde çok az rastlanan bu geleneğe “bel kuda” yahut “beşik kuda” denilmektedir. Bazen de iki aile birbirine karşılıklı kızlarını verirler. Çapraz bir şekilde kızlar diğer aileye gelin olur. Anadolu’daki berdel usulü evliliğe benzeyen bu geleneğe Kırgızlar “kayçı kuda” derler. Erkek çocuk sahibi olmayan ve genellikle tek kızlı aileler ise damadı kendi evine iç güveysi alır. Buna ise “küçküyöö” almak denir. Kalın vermenin zor olduğu durumlarda da damat iç güveysi olarak evlenebilmektedir. Kız kaçırma yoluyla evlilik pek yaygın değildir. Böyle durumlarda sadece iki aile değil iki boy arasında anlaşmazlık olabileceği için bu tür evlilikler hoş karşılanmaz, düğünsüz yapılan bu tür evlilikler toplum tarafından da tasvip edilmez (KK-3).

Evlilik Çağı ve Eş Seçimi

Evlenecek kimsenin eşini kendi boy veya soyunun dışından seçmesi kuralı (Egzogami) Kırgızlarda tercih edilen evlilik biçimidir. Kırgızlarda yedi ata geçmeden gelin ve damat adaylarının birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılırlar. Yedi ata geçmeden evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak, neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır (Dıykanbayeva, 2013: 134). Ancak Pamir Kırgızlarında nüfusun azlığından dolayı bu kural eskisi gibi korunmamaktadır. Evlilik çağına gelmiş erkekler bir kız beğendiklerinde bunu doğrudan babalarına söyleyemezler, genellikle yengeleri yahut ağabeyleri vasıtasıyla iletirler. Ailenin oğulları için seçtiği bir kız varsa ve oğlan da kızı isterse aile kız tarafına “cuucu” denilen kız isteme heyeti gönderir.

Düğün Öncesinde Uygulanan Gelenekler

Cuuçuluk: Oğullarını evlendirmek isteyen aile evvela akrabalarına ve komşularına bu niyetini açıklar. Pamir Kırgızlarında kız isteme için erkeğin ailesi sevilen, sayılan, itibarlı bir veya birkaç kişi seçer. Genelde erkeğin annesi ya da babası kız istemek için kendisi gitmez. Cuuçular kız istemek için sık sık kız evini ziyaret ederler. Kız tarafı hemen cevap vermez, kendi akrabalarını toplar “masilet” dedikleri istişare adabını uygularlar. Cuuçuların kız isterken söylediği manilerden biri şöyledir:

Elden kelgen elçimin,	Elden gelen elçiyim,
Curttan kelgen cuuçumun.	Yurttan gelen dünürçüyüm.
Elçilikke ölüm cok,	Elçiye ölüm yok,
Cuuçulukka horluk cok.	Dünürçüye horluk yok.
Kaz balası sizde bar,	Kaz yavrusu sizde var,
Kara ılaaçın bizde bar,	Kara doğan bizde var,
Karmaştırıp koyolu.	Buluşturuverelim.
Kuş balası sizde bar,	Kuş yavrusu sizde var,
Kuu ılaaçın bizde bar,	Beyaz doğan bizde var,
Kudalaştırıp koyolu.	Dünür ediverelim.
Makulu kelse tuugandar	Tamam dersiniz akrabalar
Bul eköövün epteştirip koyolu.	Bu ikisini birleştiriverelim.
Bir ekki koydu soyolu,	Bir iki koyun keselim,
Bir pataa kılıp koyolu (KK-8).	Bir dua ediverelim.

Kız tarafının cevabı olumlu olursa cuuçular yemeğe çağrılır. Bu davete “kulduk kılıu” denilir. Kızın babası kızımızı verdik dediklerinde cuuçular ayağa kalkıp “kulduk” diyerek teşekkür ederler. Ev sahibi çuucular giderken omuzlarına un serper. Un serpmeye ritüeli olumlu cevabın, ak niyetin, memnuniyetin ve tokluğun işaretidir. Unun sağ omza serpilmesi ise evlilik işlerinin kolay olması, sağlam bir aile kurulması ve bu evliliğin, huzur, mutluluk ve selamet içinde yürütülmesi dilek ve isteği ile yapılmaktadır (Polat, 2005: 156). Kırgızlar buna “urpak sebüü” derler. Olumlu cevap alan erkek tarafı bu haberi komşularından başlayarak herkese duyurur. Bu günden sonra erkeğin anne ve babası kız evini ziyaret etmeye başlar. Bu ziyaretler esnasında kız kaynanasına, kaynatasına görünmemeye dikkat eder. Gelin, düğün gününe kadar kaynanasına, kaynatasına, kaynece ve kaynağalarına görünmez (Dıykanbayeva, 2013: 142). Damat da düğün gününe kadar kaynanasından ve tüm kaynecelerinden kaçmak zorundadır. Eğer damat bir ortamda bu kişilere yakalanırsa, âdet gereği damat bağlanır ve babası damadı çeşitli hediyeler getirerek kurtarabilir. Damadın bu kuralı çiğnemesi büyük saygısızlıktır ve çoğu zaman bu kişinin gönlünü almak için bir koyun kesilip bu kişi yemeğe çağrılır (KK-6).

Nişan / Söz: Önceden Pamir Kırgızları bir koyun keserek ziyafet verir ve aksakalların duasını alarak nişanı gerçekleştirirlerdi. Günümüzde ise nişan düğünden önce yapıldığı gibi düğünle birlikte yapılabilmektedir. Nişan alışverişi için kızın yanında erkek tarafından birkaç kişi gelebilir. Kız tarafının isteğine göre masrafları erkek tarafından karşılanarak çeşitli takılar ve nişan elbisesi alınır. Nişan günü erkek tarafı kız evinde bir koyun keser. Kız tarafı pilav pişirir. Tüm köy halkı davet edilerek onların duası alınır. Kıza nişan için aldığı takılar takılır.

Nişandan sonra erkek tarafı kızın ailesine iki koyun gönderir. Bu koyunlardan biri kız tarafından düğün tarihini öğrenmek içindir ve buna “covap surar” (cevap beklemek) denilmektedir. Diğer koyun ise kızın çeyizini hazırlarken yardım eden kadınlara yedirilmek üzere verilir.

Kalıñ: Kalıñ kelimesi bütün Türk dillerinde müşterek ve çok eski bir sözcük olup G. J. Ramstedt’e göre bu kelimeye ilk defa Suci kitabesinde rastlanmaktadır (İnan, 1998: 348). Kalıñ verme töreninin erkek tarafına itibar katması açısından bu törene ayrıca önem verilmiştir. Örnek olarak Radloff’un tespit ettiği kalın antlaşmasından sonra yapılan bir tören, bu konuda bize açık fikir verebilir. Kalıñ anlaşmasından sonra kız ve oğlan aileleri ile ona bağlı topluluklar hep birlikte ata binerler, at üzerinde karşılaşılır ve böylece söz kesimi at üzerinde yapılırdı (Ögel, 1982: 396). Erkek tarafı bir koyun keserek kız tarafınca belirlenen köyün yaşlılarını ve ileri gelenlerini yemeğe çağırarak onların şahitliğinde kızın babasına kalıñ verir. Eskiden onlarca koyun, inek ve develerle verilen kalıñ, günümüzde para olarak verilmektedir. Kalıñ miktarı köyün aksakalları tarafından belirlenir. Bugün için köyde belirlenen kalıñ miktarı bin dolardır. Düğünün kız tarafında yapılması nedeniyle çoğunlukla kalıñ düğünde ve gelinin çeyizinde harcanır.

Cuurtkan Töşök Pıçuu: Kız tarafı yemek yaparak erkek tarafını ve komşularını çağırır. Onlara kızın çeyizini gösterirler. Çeyizde eksik olan el işi işlemler varsa kızın komşuları onlara yardım eder. Gelinin kullanacağı döşek ve yorganlar gelen kadınlarca işlenir. Ayrıca kız tarafı damadın kadın akrabaları için düğün günü giyecekleri elbiseler diktirirler. Buna “sep” (çeyiz) adını verirler.

Sırğa Tizüü: Erkek tarafı gelinin boynuna takılan bir tür gerdanlığı yapmak için toplanırlar. Bir koyun kesilerek gelen kadınlara yemek verilir. “sırğa” denilen bu gerdanlık genellikle sedef, mercan gibi taşlardan oluşur. Gelen kişiler gerdanlığa eklenmesi için sedef, mercan getirirler ve gerdanlığın iplere dizilmesine yardım ederler. Erkek tarafı geline takacakları bu gerdanlığı olabildiğince güzel ve gösterişli yapmaya çalışır.

Düğün günü yaklaştığında damat yengelerinden haber göndererek kızın yanına gelmek istediğini bildirir. Kız tarafı yemekler yaparak hazırlanır. Damat akşam yemeği için yengesi, yakın arkadaşları, kız kardeşleri ile kız evine varır, baldızları için hediyeler götürür. Ancak âdet gereği kaynanası ve kayneceleri burada bulunmaz. Yemekten sonra kız ve erkek sabaha kadar muhabbet eder ve düğün öncesi birbirlerini daha iyi tanımaya fırsat bulurlar. Ulupamir köyünde düğünler genellikle yaz aylarında yapılır. Düğünde atlı oyunların oynanması ve misafirlerin dışarıda ağırlanması kış mevsiminde zor olacağı için yaz dönemi tercih edilir.

Düğün Esnasında Uygulanan Gelenekler

Pataa Toy: Eskiden 3 gün 3 gece yapılan düğünler günümüzde 2 gün yapılır. Birinci güne “pataa toy”, ikinci güne “zor toy” denilir. Kızın ve erkeğin anne babası köydeki tüm akraba ve eş dostunun evlerini dolaşarak düğün gününün haberini verir. Düğüne birkaç gün kala iki ailenin gençleri bir araya gelip köydeki her evin kapısını çalarak herkesi düğüne davet eder.

Foto 2: Düğün için öpkö yemeğini hazırlayan kadınlar.

Düğünün birinci günü erkek tarafı kestiği koyunu pişirip ertesi günü kız evine götürmek için hazırlar. Koyunun iç organları kadınlar tarafından “öpkö, bici”³ olarak hazırlanır. Gelen misafirler düğünde kullanılsın diye yanlarında şeker getirirler. Getirilen hediyeler gidecek

³ Öpkö: Koyun ciğerinin içi un ve süt ile doldurularak pişirilen geleneksel bir yemektir. Bici: Koyun bağırsakları pirinç ya da bulgurla doldurularak yapılan yemek.

bohçalara ilave edilir. Düğünlerde en çok “boursok” tüketilir. Bu ekmek, küçük küçük kesilen hamurların kızgın yağda pişirilmesiyle yapılır.

Kadınlar kalabalık hâlinde yazın bahçelere, kışın, çadır veya evin giriş bölümünde oturur ve yufka hâlinde açtıkları hamuru ince ince keserek küçük dilimler hâlinde kazana dökerler. Erkekler ise ateşin alevlenmesi ve ekmeğin karıştırılıp kızartılmasıyla görevlendirilir. Her gelen erkek büyük süzgeci diğerinden alır belli bir süre ateşle uğraşır ve bu işlem sürekli ekmeğin pişirilip bitimine kadar devam eder. Pişirilen ekmek, evde kurulan bir sofranın ortasına gelişi güzel serilir. Gelen komşular ve akrabalar sırayla eve geçerek ekmek yerler ve beraberinde hazırlanan sütlü çayı içerler. Kırgız düğünleri hareketli ve eğlenceli sahnelerle doludur. Düğünlerdeki geleneksel yemek düzenleri de farklı değildir. Erkekler için bahçede sofra hazırlanır, kadınlar çocuklarıyla birlikte çadırı kullanır. Kalabalık ailelerden oluşan köyde yemekler hep yer sofralarında yenir. Bunun hem sofranın bereketini arttırdığına hem de sohbet etmenin en iyi imkânını sağladığına inanılmaktadır (Baran, 2014: 48).

Pişirilen et, bir bez çuvalın içerisine doldurulduktan sonra çuvalın ağzı sıkıca dikilir. Çuvala iplerin ucu bulunamayacak şekilde dikiş atılır ve bu kabın iki ucuna da iki gümüş yüzük konulur. Ertesi günü kız tarafına verildiğinde ipler koparılmadan dikişin sökülmesi istenir. Eğer kız tarafı bu kabı sökerken ipi koparırsa erkek tarafına bir hediye verir. Atılan dikişi sorunsuz çözebilen kişiye kaptaki gümüş yüzük hediye edilir.

Foto 3: Düğün evinde sütlü çay içerek boursok yiyen davetliler.

Zor Toy: Kız evinde yapılır. Düğün sabahı erkek tarafı komşularıyla toplanarak kız evine giderler. Bir önceki gün hazırlanan etler ve “şeker, cüzdük” denilen hediyeler kızın annesine teslim edilir. Evvela kız tarafı erkek kafilesine çay verip ağırlar. Sonra erkek ve kız tarafı tüm köy halkına çay ve boursok verir. Köylülerin düğüne katılımı sağlanınca köy halkı ve aksakallar geniş bir alana dizilerek beklerler. Düğün sahipleri ellerinde tabaklarla önlerinden geçerek şeker, kurabiye gibi tatlı türünden ikramlarını sunarlar. Ardından iki koyun orada kurban edilir ve köyün yaşlıları öncülüğünde herkes gelin ve damadın mutluluğu için dua eder. İlerleyen saatlerde et ve pilavdan oluşan yemeklerle köy halkı ağırlanır. Daha sonra ise erkek tarafı kız evine yakın bir evde ya da kurulan çadırlarda kız tarafını ağırlar. Düğünlerde tüketilen etler gelişi güzel sunulmaz. Kırgızlara göre koyunun her uzvunun değeri farklıdır. Tabaklara konulan et orada bulunan misafirlerin yaşına ve saygınlığına göre ikram edilir. Mesela yaşça en büyük kişiye koyunun kellesi verilmelidir (KK-7).

Kırgızlardaki eski âdetlerden biri “yeğenlik hakkı”dır (İnan, 1998: 281). Pamir yaylasındayken düğünde kesilen koyunlardan biri ile kız tarafının yeğenleri ağırlanmış. Şimdi ise erkek tarafının pişirdiği koyun etinden kız tarafının yeğenleri istediği bir parçayı alabiliyor. Yeğenler için hazırlanan bu yemeğe “ceen tavak” denilmektedir.

Erkek tarafının kadınları gelinin bulunduğu eve giderek almış oldukları takıları geline takar. Bu esnada gelini ilk defa görecekleri için gelinin yengelerine çeşitli hediyeler vermek zorundadırlar. Bu hediyelere “köründük” denilir. Kız tarafından birisi damadın babasına bir gömlek hediye eder. Âdete göre erkek tarafı bu kişiye bir at ya da at değerinde bir hediye vermek zorundadır. Eskiden kız tarafı damat evinden bir at beğenip aldığı için bu geleneğe “at karmaar” denilmiştir.

Tavak Kırgızüü: Damat, bahçeye kurulan bir sofrada karşılanır. Damadın yanında ona eşlik eden maniler, türküler söyleyen ve düğün boyunca yanında duracak olan iki kişi olur. Bunlardan biri erkek diğeri kız tarafınca belirlenir ve bu kişiler köyde ır söylemeyi bilen yetenekli kişiler olmalıdır. Bu kişilere “küyöcoldoş” denir. Kız evine yakın bir eve götürülen damada yemekler sunulur. Damadın kayneceleri ve baldızları önceden hazırladıkları yemekleri sırayla damada takdim ederler. Damatla beraber eve gelen akrabalar bu yemekleri yerler. Gelen yemek tabağı kimden gelmişse kaynece ya da baldız olduğu belirtilerek geline yakınlık derecesine göre para konularak tabak geri verilir. Burada küyöcoldoşlar ile yengeler arasında bazen tartışmalar, atışmalar olur. Tabağa konulan para azımsanırca yengeler tabağı geri getirirler ve para arttırılarak sahibine tekrar götürülür. Bunlar düğün âdetleri olarak görülür.

Bu esnada kız evinde erkek tarafının getirdiği hediye bohçası açılarak düğüne gelen kızlara ve kadınlara dağıtılır. Bu hediyeler takı, toka, esans, tarak, ayna gibi küçük eşyalardır.

Yengeler düğünlerdeki en aktif kişilerdir. Gelin ve damadın bulunduğu her törende onları yönlendiren kişi konumundadırlar. Düğünler için dört yenge seçilir. Bunlardan ikisi erkek tarafını, ikisi de kız tarafını temsil eder. Seçilen yengelerin gelenekleri iyi bilen, tecrübeli, gözü açık kişiler olmasına dikkat edilir (KK-4).

Foto 4: Küyöcoldoşların getirilen tabaklara para vermesi.

Küyöögö Egin Kiygizüü: Açık bir alana götürülen damada kız tarafının aldığı yeni giysilerin giydirildiği törendir. Kız tarafı damada elbise giydirirken erkek tarafı bu elbise bohçasından bir şeyler çalmaya çalışır, eğer başarılı olur ve elbiselerde eksik çıkarsa kız tarafı çaldığı eşyaların parasını vererek geri alabilir. Damadın üzerinden çıkardığı eski elbiseleri kız tarafı alabilir. Damada takım elbisenin yanı sıra Kırgız kalpağı ve kaynanasının işlediği uzun cübbe giydirilir, beline kuşak bağlanır. Damat ve küyöcoldoşlar geleneksel elbiselerini giydikten sonra üzerlerine şeker ve para saçılır. Düğüne gelenler damadı tebrik ederek ona para ya da altın takarlar. Damat ve küyöcoldoşların eline işlemeli uzunca mendiller verilir, küyöcoldoşlar bu mendilleri sallayarak maniler, türküler söyleyerek ağır adımlarla damadı kız evine doğru götürürler. Köylüler bu türkülerini dinleyebilmek için onları peşi sıra takip ederler. Yengeler bu yürüyüşü uzatmak, damadın sabrını denemek için zaman zaman damat ve küyöcoldoşların eteklerinden tutup geriye çekerler.

Foto 5: Düğüne gelenlere şeker sunmak için bekleyen gençler.

Foto 6: Damat ve küyöcoldoşlar.

Mıymandarçılık: Kız tarafı damadın akrabalarını çağırarak kadın ve erkeklere ayrı evlerde yemek verir. Yemekten sonra kadınlar için önceden diktirilen elbiseler giydirilerek

başlarına yeni bir örtü takılır; erkeklere ise “çapan” denilen cübbe giydirilerek uğurlanır. Buna “sep kiygizüü” denilir.

ÖlönAytuu- Kız Ğınşlatuu (Gelin Ağlatması): Nikâhın kıyılacağı evin önüne getirilen gelin ve arkadaşları büyük bir örtünün altında bekletilir. Bu esnada köyde ır söylemeyi bilen bir kişi evin balkonuna çıkarak gelini ağlatmak için maniler söylerken bir yandan da örtünün üzerine şeker saçar. Gelin ağlayana kadar “ölön” adı verilen maniler söylenir. Kız bu manilerden sonra yüksek sesle ağlamaya başlar buna “kız Ğınşlatuu” yani “gelin ağlatma” denir. Gelin ağlatmasında söylenen manilerden bir örnek de şöyledir:

Men bir ölön aytayın birdi aytayın,
Cıĝılĝanda söyögön pirdi aytayın,
Atam menen enemdi mäk aytayın,
Här kaysının başını cäk aytayın.
Altı kızdın içinde atıñ Tokto,
Arĝımakka caraşat tüymö nokto,
Aşık bolsoñ är dâim bizdi cökto.
Altı kızdın içinde atıñ şerip,
Şerip toyĝo keliptir kaşın kerip,
Cürü şerip ketelin ışkın terip.
Toyhanenin eşiĝin toylop keldim,
Altın sakka koluñda oynop keldim.
Sizdi şunda deĝenin keldim ede,
Sizdi şunda devese kelves edem,
Öñgösünü bir pulça körvös edem.
Altı kızdın içinde atıñ bazar,
Ay betiñdi körgöñdö aklım azar...
Keltoru atıñ torusun kergen sayın,
Çaçın suluu körünöt örgön sayın,
Oynoboyun külböyün degen sayın,
Ömür ötüp baratat cürgön sayın...
Kara zoonun borunda kaldı narım,
Kaşı közü çiyilgen tolgonayım,
Bir hudaydan tileyin sizdi alayın,
Sizdi huday berveşe ne kılayın.
İĝlama kız iĝlama toy seniki,
Koş arıktan attagan koydun izi,
Koş oromol salıngan baydın kızı...(KK-5)

Ben bir ölön söyleyeyim biri söyleyeyim,
Düştüğümde dayayan piri söyleyeyim,
Atam ile anamı övüp söyleyeyim,
Her şeyin başını düzgünce söyleyeyim.
Altı kızın içinde adın Tokto,
Asil ata yaraşır düğüm yular,
Âşık isen her daim bizi yokla.
Altı kızın içinde adın Şerip,
Şerip toya gelmiş kaşın gerip,
Hadi Şerip gidelim ışkın derip.
Toyhanenin kapısına toylayıp geldim,
Altın sak içinde kolunda oynayıp geldim.
Sizi burda dediklerinden gelmiş idim,
Sizi burda demeseler gelmez idim,
Görünüşünü bir para kadar görmez idim.
Altı kızın içinde adın Bazar,
Ay yüzünü görünce aklım azar...
Doru atın doruluĝunu gösterdikçe,
Saçın güzel görünüyor ördükçe,
Oynamayayım gülmeyeyim dedikçe,
Ömür geçip gidiyor gün geçtikçe...
Kara daĝın yamacında kaldı devem,
Kaşı gözü boyanmış dolunayım,
Bir Allahtan dileyeyim sizi alayım,
Sizi Allah vermezse ne yapayım.
Aĝlama kız ağlama toy seninki,
Çift arktan atlayan koyunun izi,
Çift başörtüsü takınan zengin kızı...

Foto 7: Gelin ağlatması ve öğün söyleme

Nikâh: Damat yengeleri ile nikâhın kıyılacağı eve getirilir. Yengeler damadın elbisesinin yakalarına iğne ve çuvaldız saplarlar ve damat oturduğunda ayağının altına bir bıçak koyarlar. Bu ritüel, damadın gerdek gecesinde problem yaşamaması, nazardan ve büyüden korunması amacıyla yapılır. Köyün imamı ve köydeki aksakallar diye tabir edilen köyün büyükleri oraya çağrılır. Damadın kıza vereceği mehir miktarını belirlemek için gelin ve damattan kendilerine içerideki aksakallardan bir “ökül ata” seçmesini isterler. Aksakallar ile gelin-damat arasında gidip gelen, aracı olan iki kişi vardır. Bu kişilere “güve” denir. Güveler gelin ve damadın ökül ata seçimine ve nikâhına şahitlik edecek kişilerdir. Güveler gelin ve damada ayrı ayrı giderek şu maniyi okurlar:

Güve güve güvedürmen,
Güvelikke yüredürmen.
Haktık helallik için,
Helallik yufluk için,
Ovval huday taalanın emri için,
Ekinçi payğambar hudaa kavlu için,
Mehr cenividen nike cenividen,
Vekiliñ kimge verdin ?”

Şahit şahit şahidim ben,
Şahitlik ederim ben.
Hak helallik için,
Helal karı-kocalık için,
Evvel Allah Teâlâ'nın emri için,
İkincisi peygamber kavli için,
Mehir yönünden, nikâh yönünden,
Vekâletini kime verdin?

Bu soruya damat içerdeki aksakalların birinin ismini söyleyerek hemen cevap verir. Geline yengeleri hemen cevap vermemesini güveleri biraz uğraştırmasını tavsiye eder. Gelin de cevap verince güveler aksakalların yanına giderek ökül ata seçilen isimleri imama söyler. Seçilen bu kişiler damat ve gelin için “vekil baba” tayin edilir. Ardından ökül atalar mehri belirlemek için pazarlığa tutuşurlar. Kızın ya da oğlanın babası bu konuşmaya karışmazlar. Damadın ökül atası mehir miktarını düşürmek için her seferinde din ulularından birinin adını söyler, gelinin ökül atası bir miktar düşürür. İstenen miktara gelinceye kadar bu atışma devam eder. İmam tarafından duası okunan su ve sert bir boursok gelin ile damada götürülür. Sert olan boursogun çiğnenmeden tek seferde yutulması istenir, kim daha çabuk yutarsa okunmuş suyun yarısını ilk o içer ve evde onun sözünün geçeceğine inanılır. Kur’an okunur ve dualar edilerek nikâh kıyılmış olur. Evliliklerde dinî nikâha eskiden beri çok önem verir kıydırırlar, resmî nikâhı ise damat ve gelin düğünden sonra ilçeye gidip yaptırmaktadır (KK-1).

Foto 8: Nikâhın kıyılması için toplanan köyün yaşlıları

Küyöönün Otu: Düğün akşamı küyöcoldoşlar türküler söyleyerek damadı kız evine doğru getirirler. Bu yürüyüş esnasında yengeler onların çabucak kız evine ulaşmaması için damat ve küyöcoldoşların eteklerini geriye doğru çekerek onları yavaşlatmaya çalışırlar. Evin kapısı içerden biri tarafından sıkıca kapatılır ve “kempir öldü” (ihtiyar kadın öldü) oyunu oynanır. İçerde “kempir öldü”yü oynayan kişi dışardakilerin sabrını sınavarak uzun süre kapıyı açmaz. Kempir öldü rolündeki kişinin razı olacağı kadar para ve hediye verildikten sonra damat

ve yanındakiler içeri alınır. Damat içeri alınıp gelinin yanına geçtiği anda kız ya da erkek tarafından en hızlı olanı onların önüne uzun bir örtü çeker. Gelin ve damat ayakta bekletilirken küyöocoldoşlar bir müddet türkü söyler. Bu esnada gelin ve damat birbirlerinin ayağına basmaya çalışır. Sonra damat için kaynanasının hazırladığı yemek faslına geçilir. Kaynananın hazırladığı yemek tabağına altın konularak mukabele edilir. Damat, kızın olduğu odaya götürülür, kız ise yakın arkadaşlarından biriyle kırmızı bir örtü üstüne örtülmüş olarak herkesin çıkacağı âna kadar bekletilir. Kaynana burada damadı ilk defa görür ve tebrik ederek damadın omzuna un serper. Damatla birlikte gelenler sofrada bulunan ikramları poşetlere doldurup götürebilirler. Yemekten sonra gelin odası hazırlanır, evlenenlerin çocuklu olması için yatağın üzerinde küçük bir çocuk yuvarlatılır. Yatağın önüne “köşöğö” denilen bir perde çekilir. Bu döşek üç gün boyunca toplanmaz, gelin ve damat üç gün burada kalırlar. Üç günden önce dışarı çıkmaları uğursuzluk olarak görülür. Üçüncü günün Cuma gününe denk gelmesi durumunda bir gün daha bekletilirler. Bunun sebebinin kötü ruhlardan korunma olduğu söylenmiştir. Yengeler kızın bekâretine delil olan çarşafı gördükten sonra damadın annesine müjde vererek karşılığında hediye alırlar.

Düğünlerde Oynanan Oyunlar: Ulupamir Kırgızları düğünlerde çeşitli oyunlarla eğlenirler. Bu oyunlar sadece düğün sahiplerinin ve akrabalarının değil tüm köy halkının eğlendiği etkinliklerdir. Şakalaşp eğlenmeye yarayan oyunlar vesilesi ile düğün yapan iki boy arasındaki samimiyet daha da artmış olur. Rekabete ve güce bağlı oyunlarda erkekler yiğitliklerini sergileme fırsatı bulurlar. Ayrıca bunun gibi oyun ve eğlence yerleri evlilik çağına gelmiş kişilerin aynı ortamda toplanabildiği, küslerin barıştırıldığı yerlerdir.

Un Çaçışuu: Erkek tarafı düğün sabahı kız evinin önüne akraba ve komşularıyla gelir. Önceden iki taraf da hazırlığını yaptığı için kalabalık yaklaştığında elinde unu olan kişi hedef seçtiği kişinin üstüne un saçmaya başlar. Evlenecek kişilerin saçları ağarana kadar birlikte mutlu olmaları dileğiyle her iki tarafın birbirini kovalayıp una bulmasıyla biten bu oyun düğünün ilk eğlencesidir. Bu un savaşının ardından erkek tarafına bahçede kurulan sofrada çay ikram edilir.

Aş Aldı Oyunu: Düğünün birinci günü kesilen koyunun eti, kız tarafına götürülmek üzere kaplara konulurken sadece koyunun “cılık” kemiği saklanır. Ertesi günü erkek tarafından bir gurup genç, bu kemiği gelinin bulunduğu evin penceresinden içeri atmak yahut bir şekilde eve sokmak üzere düğün alanına gelirler. Kız tarafında bulunan gençler ciliğin eve girmesini engellemek için cılık kimde ise onu yakalayıp ciliği ele geçirmeye çalışır. Ciliği elinde tutan kişi rakiplerine yakalanmamak için hızlı koşmalı, sıkıştığında ise takım arkadaşlarından birine kemiği verebilmelidir. İki takım arasındaki kovalamacada cılık zaman zaman el değiştirir. Bu oyun köyde çocuklar ve gençler tarafından oynanır. Kazanan takıma bir çapan verilir.

Ulak Oyunu: Düğünlerin vazgeçilmez oyunu ise “ulak tartış” diğer bir adı ile “kökbörü”dür. Kökbörü oyunu Kırgızların millî oyunudur. Nesilden nesile aktarılan bu oyun, Kırgızların en çok rağbet ettiği ve heyecan duyduğu oyunlardandır. Kökbörü oyunu, Kırgızların yanı sıra başta Kazaklar ve Özbekler olmak üzere Orta Asya’daki pek çok boyun da vazgeçilmez oyunları arasında olup günümüzde de bütün canlılığıyla yaşatılmaktadır (Kaya 2005: 303). Erkek tarafının verdiği keçi, teke ya da oğlağın iç organları ve kafası alınarak belirli bir noktaya bırakılır. Atlarını dörtmala süren oyuncuların arasından oğlağı yerden eğilip alan kişi oğlağı rakiplerine kaptırmadan belirlenen noktaya götürürse ortaya konan hediyeyi alır. Oyun iki gurup hâlinde oynandığı gibi hiçbir gurup olmadan da oynanabilir. At üstünde oynanan bu oyun diğer Türk boylarında “gökbörü, kökbörü, kökpar, ulak tartış” şeklinde adlandırılır. Kırgız erkeklerinin yiğitliklerini, at binme becerilerini sergiledikleri bu oyun düğünlerin vazgeçilmez eğlencelerinden biridir. Düğün sahibi eskiden bu oyun için at, deve, koyun gibi hediyeler verirken günümüzde çok daha küçük hediyeler vermektedir. Ulupamir köyünde birçok kişi sadece kökbörü oyunu için at yetiştirmektedir.

Foto 9: Düğünde oynanan kökbörü oyunundan bir görünüm.⁴

⁴ 1, 2, 3, 5, 6, 9 numaralı fotoğraflar araştırmacı tarafından 2015 yılında çekilmiştir. 4, 7 ve 8 numaralı fotoğraflar Ulupamir Köyü adlı facebook sayfasından alınmıştır. Kaynak: <https://www.facebook.com/Ulupamirim/photos>.

Düğün Sonrası Uygulanan Gelenekler

Töşök Cıyuu ve Cooluk Saluu: Düğünden üç gün sonra erkek tarafı bir koyun kesip onu pişirerek kız evine getirir, kız tarafı ise o gün için pilav yapar. Üç gün boyunca hiç toplanmayan yatağın üzerine şeker saçılıp genellikle bir erkek çocuğu yuvarlatıldıktan sonra yatak toplanır. “cooluk saluu” yani “başörtüsü takma” geleneğini yerine getirmek için gelinin önce saçları yıkanır. Bu törene yalnızca kadınlar iştirak eder. Gelin, saçını örmek isteyenleri biraz uğraştırmak için iki eliyle saçlarının ucunu sıkıca tutar. Saçı örmek isteyenler bir süre dil döktükten sonra gelin saçlarının örülmesine izin verir. Saçı ören kişiler hediye olarak aldıkları yüzükleri örülen saçın ucuna bağlarlar. Gelinin başına ilk olarak annesinin beyaz örtüsü takılmalıdır. Ancak gelin, âdet gereği başına örtülmek istenen beyaz başörtüsünü üç kere başından atar. Bu hareketiyle baba evinden ayrılmak istemediğini göstermeye çalışır. Gelin artık genç kızlıktan kadınlığa adım attığı için örtüsünün rengi beyazdır. Beyaz örtü evliliğin simgesidir. Yemekten sonra damada geleneksel elbiseleri giydirilir, kız tarafından birkaç kişi ve yengeler eşliğinde damat kendi evine götürülür. Damadın ailesi damatla gelen bu misafirleri en iyi şekilde ağırlayıp onlara çeşitli hediyeler vererek gönderir.

Kız ise gelin gittiği eve gidene kadar birkaç hafta baba evinde kalır, damat akşamları bu eve gelip gider. Bu dönemde kızın akrabaları bir koyun keserek onları yemeğe çağırır. Damat bu yemeğe giderken karşı tarafa bir çapan götürür, kendisine ise kalpak hediye edilir. Düğünden bir müddet sonra erkek tarafı kız tarafına bir koyun gönderir. Bunun anlamı gelinimizi artık getirebilirsiniz demektir. Bu geleneğe “ırge kötördü” denilir.

Kelin Köçürüü: Kızın baba evinden ayrılacağı gün yakın akraba ve komşularla beraber bir yemek yenir. Gelin, orada bulunanlarla tek tek vedalaşır. Kıza babası bir çapan giydirir ve kızın belini kırmızı bir kuşakla bağlar. Kıza yakın akrabalarından oluşan bir grup eşlik eder, çeyiz arabaya yüklenip yola çıkarılır. Eskiden baba, kızını gönderirken ona bir at hediye eder, kız bu at ile götürülmüş. Oğlan ve kız evi arasında gelini getiren kafilenin yolu birkaç kez kesilir. Birkaç kişi yola ip çekerek alacakları bahşiş karşılığında yolu açarlar. Bu bahşiş genelde o gün gelin için kesilen kurbandan bir parça ettir. Bu âdete “arkan tosuu” denilir. Çeyiz arabasının şoförü “yük inmiyor, araba kapısı açılmıyor” diyerek erkek tarafından bahşiş alır. Eve gelen gelinin tatlı dilli olması için ona kapıdan girmeden şekerli kaymak yedirilir. Damadın babası, abileri ve amcaları gelini ilk defa görecekleri için yüz görümlüğü verirler ve öyle görürler. Koyun kesilip yemekler verilerek misafirler ağırlanır. Kız tarafının önceden gönderdiği listeye göre erkek tarafı elbiseler diktirir. Gelini getiren kişilere hazırlanan elbiseler giydirilerek uğurlanır. Gelinle beraber gelen kişiler gidecekleri zaman gelinin evine bağlı, ağırbaşlı ve eşine

sadık olması için eteğine ağır bir şeyler bırakarak çıkarlar. Gelin, akrabaları uzaklaşana kadar yerinden kalkmaz. Kızın annesi kız alışsın diye birkaç gün bu evde kalır (KK-2).

Otko Kirgizüü: Gelin, eşinin ağabeylerine, amcalarına, eniştelere görünmemeye çalışır. Onların gelini görebilmeleri için “otko kirgizüü” yapılmalıdır. Bu âdet yerine getirilene kadar gelin yüzünde “çümböt” adı verilen bir örtü ile sokağa çıkabilir. Damadın yakın akrabaları gelinini yemeğe çağır, gelin onlara elbiselik kumaş ya da çapan hediye olarak götürür, kendisine ise yeni bir elbise hediye edilir. Buna “kelin otko kirgizüü” denir. Aynı şekilde gelinin akrabaları damatlarını yemeğe çağırır buna da “küyöo otko kirgizüü” denir.

Kelin Törkülötüü: Gelin giden kızın baba evine yaptığı ilk ziyarete “kelin törkülötüü” denilir. Gelin kaynanası ve damadın akrabalarıyla beraber kızın babasını ve yakın akrabalarını ziyarete gider. Onlara çeşitli hediyeler götürür. Babası onu en iyi şekilde ağırlar genellikle bir koyun hediye verir. Bu koyuna “eençi” denilir. Kız artık babasının evine misafir olarak gelmiştir, bir müddet kaldıktan sonra damadın evine geri döner.

Gelin olan kız kaynece, kaynağa, kaynilerinin isimlerini, damat da kaynecelerinin isimlerini doğrudan söyleyemez. Söylerse saygısızlık olarak görülür. Bu âdete “at terğöö” denir. Ayrıca damat, kaynanası izin verene kadar başına kalpak gibi şapka türünden bir şey giyer, başı ya da ayakları açık kaynanasının, kaynecelerinin karşısına çıkmaz.

Sonuç

Ulupamir Kırgızları buldukları köyde Pamir dağlarında uyguladıkları evlilik geleneklerini bugün de sürdürmekte ve yaşatmaktadır. Bu düğünlerdeki saçı saçma, kötü ruhlardan korunmak için yapılan pratikler, belli kişilerin isimlerinin telaffuz edilmemesi gibi inanış ve âdetler eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır. Ancak Türkiye’de yaşadıkları süreç içerisinde Anadolu kültüründen kına gecesini, gelinlik giyme, damada para ve altın takma gibi bazı gelenekleri de almışlardır. Yaşatılan âdet ve gelenekler geçmişi bugüne, bugünü de yarına bağlayacak en güçlü kültür kodlarıdır. Son yüzyılda birkaç farklı ülkede yaşamaya mecbur bırakılan Pamir Kırgızları tüm bu göç süreçleri içerisinde tüm zorluklara rağmen millî değerlerine sahip çıkmışlar, geleneklerini yaşatmak için çabalamışlardır. Bu çalışmada da görüldüğü gibi geleneklerin en yoğun yaşandığı zamanlar düğünlerdir. Düğünlerde uygulanan her tören yüzyıllar içinde şekillenmiş, İslami dönem ve İslamiyet öncesi dönemin inanç ve törelerini yansıtmaktadır. Tespit edilen gelenekler Pamir Kırgızlarının köklü bir kültüre sahip olduklarını göstermektedir.

Kaynaklar

Yazılı Kaynaklar

- BARAN, M. (2014). Pamir Yaylası'ndan Ulupamir Köyü'ne Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekânın Dili. *Bilig*, 68, 43-68.
- BİLGİLİ, A. (1996). Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi –Ulupamir Örneği-. *Bilig*, 2, 96.
- DIYKANBAYEVA, M. (2013). Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 131-144.
- İNAN, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*. I. Cilt. Ankara: TTK Yayınları.
- KAYA, D. (2005). *Kırgızlar'ın Millî Oyunu Kökbörü*. İzzet Gündag Kayaoğlu Hatıra Kitabı-Makaleler, 303-313.
- ÖGEL, B. (1982). *Türklerde Kalın ve Başlık*. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV. Cilt: Gelenek-Görenek ve İnançlar, Ankara.
- ÖGEL, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- PEKACAR, Ç. (1995). *Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- PEKACAR, Ç. (2013). Pamir ve Ulupamir Kırgızları. *Yeni Türkiye*, 54, 1737-1746.
- POLAT, K. (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sözlü Kaynaklar

- KK-1: Cafer ÖZOĞLU, 60, evli, ilkokul, emekli, 2015, Erciş, Van.
- KK-2: Cansu BARBAROS ÖZER, 26, evli, lisans, öğretmen, 2015, Erciş, Van.
- KK-3: Cikte BAŞARAN, 64, evli, okuma yazması yok, ev hanımı 2015, Erciş, Van.
- KK-4: Gülasel ERBAŞ, 38, evli, ilkokul, ev hanımı, 2015, Erciş, Van.
- KK-5: Habibullah ARI, 42, evli, ortaokul, köy korucusu, 2015, Erciş, Van.
- KK-6: Kaldık BARBAROS, 64, evli, okuma yazması yok, ev hanımı, 2015, Erciş, Van.
- KK-7: Melike TOROS, 56, evli, okuma yazması yok, ev hanımı, 2015, Erciş, Van.
- KK-8: Molla İbrahim ASYALI, 72, evli, okur-yazar, molla, 2015, Erciş, Van.
- KK-9: Urayberdi DOĞANER, 41, evli, ilkokul, köy korucusu, 2015, Erciş, Van.